

*De oorkonden van het klooster  
Sint-Gerlach te Houthem  
1202-1293*

bewerkt door dr. G.A.M. Van Synghel

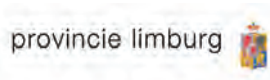
met medewerking van drs. W. Govaers

met vertalingen door  
mr. drs. Th. Ebben en dr. J. Hartmann

Maastricht 2022

WERKEN UITGEGEVEN DOOR KONINKLIJK LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG  
GENOOTSCHAP, DEEL 28

© Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, Maastricht 2022



Het werk van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap wordt in belangrijke mate ondersteund door de Provincie Limburg



De uitgave van dit boek is mogelijk gemaakt door het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur te Amsterdam (KNAW), het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht, het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht en de Stichting Limburgse Oorkonden.



ISBN 978-90-71581-24-3

Vormgeving en druk: 5NUL8 Grafische Producties, Berg en Terblijt

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever, without prior written permission from the publisher.

## Woord vooraf

In 2010 richtte het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap de Commissie Bronpublicaties op. Opdracht was de selectie van relevante historische bronnen voor publicatie en de begeleiding van de editie.<sup>1</sup> Deze commissie programmeerde onder meer de uitgave van ca. 440 oorkonden van kapittels en kloosters in de archieven van het huidige Nederlands-Limburg vóór 1301. Hiermee werd een lang gekoesterde wens vervuld, want Limburg is de enige Nederlandse provincie zonder een territoriaal oorkondenboek. Door de oprichting van de Stichting Limburgse Oorkonden in 2017 kwam het project in een stroomversnelling.<sup>2</sup> De bestuursleden hebben de totstandkoming van de editie van de Limburgse oorkonden op alle vlakken onvermoeibaar ondersteund, waarvoor ik hen zeer erkentelijk ben.

Het eerste deel van het Oorkondenboek van Limburg is gewijd aan de oorkonden van het klooster Sint-Gerlach te Houthem. De kritisch-wetenschappelijke editie van de Limburgse oorkonden werd mogelijk gemaakt door de opname van het project ‘Limburgse Oorkonden’ in het onderzoeksprogramma van het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur. Concreet startpunt vormde de stagebegeleiding van drs. W. Govaers in 2017. Haar onderzoeksstage vond plaats tijdens de researchmaster Ancient, Medieval and Renaissance Studies bij prof. dr. M. Mostert (Universiteit Utrecht). Doel was het verwerven van praktische ervaring in paleografie, diplomatiek en editietechniek. Met haar acribie en inzet heeft zij een waardevolle bijdrage geleverd aan de totstandkoming van deze editie. Het was een voorrecht om samen met haar dit traject te doorlopen.

Grote dankbaarheid gaat uit naar de vertalers van de Latijnse oorkonden, dr. J. Hartmann en mr. drs. Th. Ebben. Zij hebben zich op geheel vrijwillige basis uitstekend van deze moeilijke taak gekweten. Hierbij mag de expertise van prof. dr. em. C.H.J.M. Kneepkens, em. hoogleraar Middeleeuwse Latijnse taal- en letterkunde, niet onvermeld blijven. Hij heeft alle vertalingen kritisch doorgenomen en belangrijke correcties aangebracht.

In het kader van de editie is dankbaar gebruik gemaakt van de sigillografische kennis van dr. G. Venner, voormalig chartermeester van het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) te Maastricht. Met het oog op de bewerking van de oorkonden van Sint-Gerlach wijdde hij een aparte publicatie aan de zegels in dit archief.

Een bijzonder woord van dank is verschuldigd aan mw. drs. L. Wiggers, directeur van het RHCL, en aan dr. P. Bakker, voormalig digitaal informatiedeskundige aldaar. Voor de Limburgse oorkonden is een nieuwe ontsluiting ontworpen binnen het Mais-Flexis beheerssysteem. De ontwikkeling van de invoerstructuur en de database lag geheel in handen van P. Bakker, in samenwerking met De Ree Archiefsystemen. Speciaal ten behoeve van de digitalisering van de ingesealde oorkonden schafte het RHCL nieuwe scanapparatuur aan. Drs. A.-S. Vanhees verzorgde de fotografie van de oorkonden en de zegels. De toegewijde medewerkers van de studiezaal, in het bijzonder mw. drs. T. Roks, dank ik voor de onvermoeibare bezorging van originele stukken uit het archiefdepot.

De editie van een oorkondenboek is een werk van lange adem en kan niet tot stand komen zonder de waardevolle adviezen en kritische opmerkingen van een deskundige begeleidingscommissie. Deze commissie bestond uit prof. dr. em. O. Kneepkens, voorzitter, dr. E.C. Dijkhof, dr. H. van Engen, prof. dr. E. de Paermentier, dr. J. Sanders en dr. G. Venner. De bewerker en de vertalers zijn de commissieleden zeer erkentelijk voor hun betrokkenheid en grote inbreng vanuit hun specifieke expertise.

Geertrui Van Synghel | Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur, april 2022

<sup>1</sup> De commissieleden van het eerste uur zijn: drs. H.J.L.M. Boersma, drs. J.F.M. Bovens, drs. E.J. Harenberg (†), drs. F.J. Hermans, dr. A. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, prof. dr. em. C.H.J.M. Kneepkens, dr. G.A.M. Van Synghel en dr. G.H.A. Venner (voorzitter). De huidige commissie bestaat uit de leden dr. H. van Engen (voorzitter), drs. F.J. Hermans, drs. A.M.P.P. Janssen, drs. C.J.J.S. Majoor, mr. dr. Th. J. van Rensch, dr. G.A.M. Van Synghel en prof. dr. L.H.M. Wessels.

<sup>2</sup> Bestuursleden van de Stichting Limburgse Oorkonden zijn: drs. A. Veenhof (voorzitter), P. Gomolka (penningmeester), J. Hol, drs. K. Majoor, mr. dr. Th. J. van Rensch en Ir. J. Zuidam (secretaris).

# Inleiding

Het Oorkondenboek van Limburg is gericht op de kritisch-wetenschappelijke uitgave van de oorkonden, uitgevaardigd vóór 1301, die zich in de archieven van Nederlands-Limburg bevinden. Deze middeleeuwse stukken berusten hoofdzakelijk in de fondsen van kerkelijke instellingen, zoals het klooster Sint-Gerlach te Houthem, de proosdij Meerssen, de abdij van Thorn, de Maastrichtse kloosters van de Witte Vrouwen, Augustijnen, Jezuïeten, Kruisheren en Predikheren, de Maastrichtse kapittels van Sint-Servaas en Onze Lieve Vrouw, het Sint-Elisabethklooster te Nunhem en het klooster Keizersbos te Neer.<sup>1</sup> Daarnaast berusten nog negen originele oorkonden in de archieven van Sittard en Venlo, in de sacristie van de Sint-Martinuskerk te Venlo en in het Huisarchief Kessel en het Huisarchief Scheres in het RHCL te Maastricht.

De uitgave beperkt zich tot de ca. 440 oorkonden die nog niet eerder in een moderne kritisch-wetenschappelijke editie zijn uitgegeven. Bijgevolg worden de oorkonden van de Munsterabdij, een aantal Roermondse instellingen en de abdij Kloosterrade niet opnieuw gepubliceerd in het Oorkondenboek van Limburg.<sup>2</sup> Ook de Limburgse oorkonden die verspreid uitgegeven zijn in de Oorkondenboeken van Holland en Zeeland, Noord-Brabant en het Sticht Utrecht vallen buiten deze editie.<sup>3</sup> De Maastrichtse schepenoorkonden die recent ontsloten zijn door Nève,<sup>4</sup> zijn wel opnieuw bewerkt in het Oorkondenboek van Limburg. Deze editie ontbeert immers een regest, beschrijving van de handschriftelijke traditie, opgave van de bezegeling, alsmede paleografisch-diplomatisch onderzoek.<sup>5</sup>

Bij de uitgave van de Limburgse oorkonden is geopteerd voor een bewerking in deelprojecten. De oorkonden van het klooster Sint-Gerlach te Houthem zijn als eerste bewerkt. Aanvankelijk werd de omvang van dit fonds geschat op 29 oorkonden, maar het archiefonderzoek leverde uiteindelijk 40 stukken op die in deze editie zijn verwerkt. Hoewel in nagenoeg alle modern-kritische oorkondenboeken vertalingen van middeleeuwse oorkonden ontbreken, zijn in het Oorkondenboek van Limburg wel vertalingen opgenomen. Dit in navolging van het *Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant* ([www.donb.nl](http://www.donb.nl)). We zijn ons ervan bewust dat aan vertalingen van middeleeuwse oorkondeteksten veel haken en ogen kleven, maar hebben toch gemeend dat de toevoeging van eigentijdse vertalingen een bijzondere dimensie geeft die de bronnen toegankelijk kunnen maken voor een groot publiek.

## Klooster Sint-Gerlach

Het klooster Sint-Gerlach was gelegen te Houthem-Sint-Gerlach, tussen Meerssen en Valkenburg, in de provincie Nederlands-Limburg. De oudste schriftelijke vermelding van Houthem treffen we aan in een oorkonde van de bisschop van Luik d.d. augustus-december 1096: *quodam prediolo apud Houltten ante Falcombere*.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Maastricht, RHCL, respectievelijk toegangsnrs. 14.D003, 14.D033, 01.187A, 14.D030, 14.D014, 14.D022, 14.D023, 14.D028, 14.B002A, 14.B001, 14.D035 en 14.D034. De originele oorkonden van het klooster Keizersbos bevinden zich in het archief van de abdij Averbode (B).

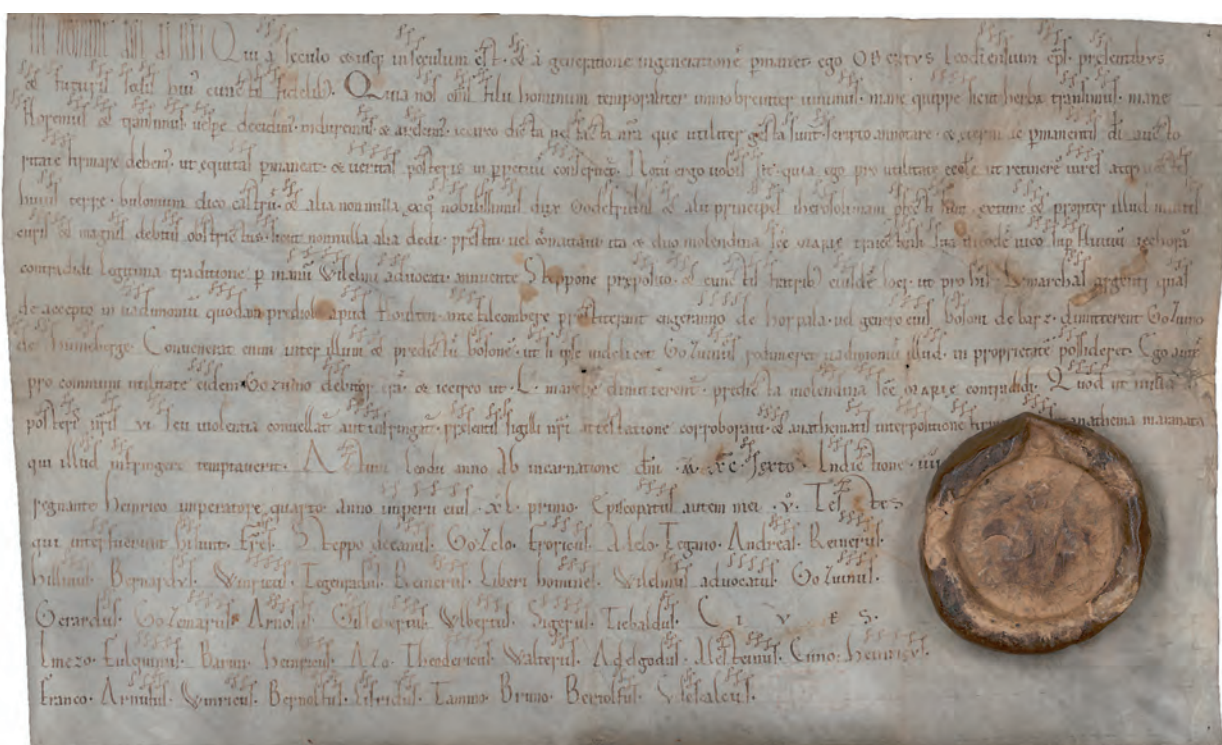
<sup>2</sup> Zie voor de editie van deze stukken Harenberg en Polak, *OGZ*; Polak, *OGZ*; Polak en Dijkhof, *Oorkondenboek Kloosterrade*.

<sup>3</sup> Zie Koch, Kruisheer en Dijkhof, *OHZ*; Camps, Dillo en Van Synghel, *ONB*; Van Synghel, *DONB*; Muller, Bouman, Heeringa en Ketner, *OSU*.

<sup>4</sup> Nève, *De dertiende-eeuwse schepenoorkonden*.

<sup>5</sup> Zie ook de recensie door Burgers, 'Boekbespreking', 123-124.

<sup>6</sup> Maastricht, RHCL, toegangsnr. 14.B001, archief Kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht, 1096-1796, inv. nr. 640. Voor een moderne editie, zie Gysseling en Koch, *Diplomata Belgica*, 393-394, nr. 236, en de recente online editie in de *Diplomata Belgica*, zie [https://www.diplomata-belgica.be/charter\\_details\\_fr.php?dibe\\_id=2594](https://www.diplomata-belgica.be/charter_details_fr.php?dibe_id=2594) (geraadpleegd 19 mei 2021). In tegenstelling tot eerdere auteurs hebben Gysseling en Koch geen twijfels geuit ten aanzien van de echtheid van deze oorkonde. Voor de vermeende onechtheid, zie Notten, 'De intrède', 1-12. Nader paleografisch-diplomatisch onderzoek is hier gewenst.



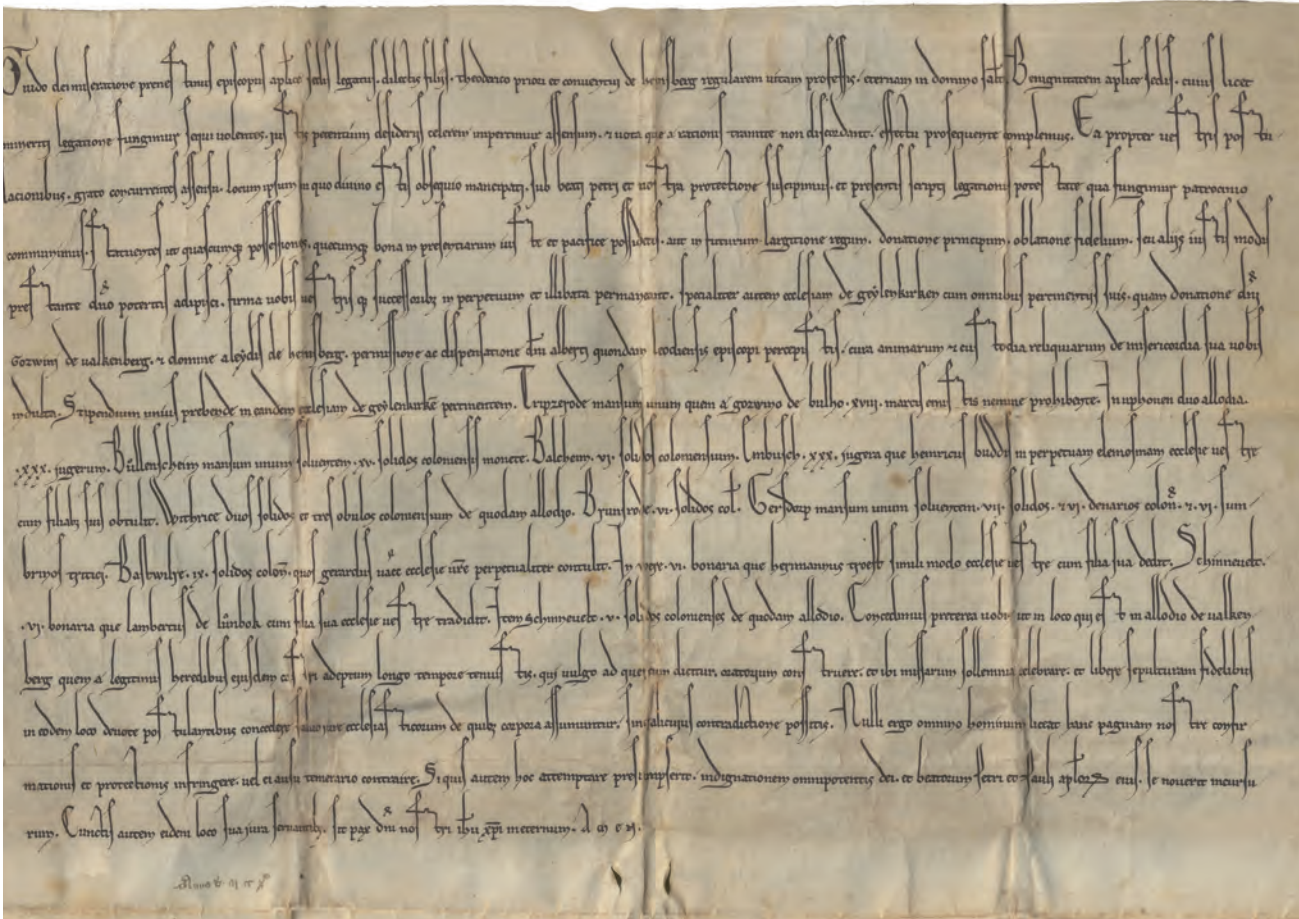
Oudste vermelding van Houthem (Maastricht, RHCL, toegangsnr. 14.Boo1, archief Kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht, 1096-1796, inv. nr. 640)

De kloosterstichting is sterk verweven met de ridder-kluisenaar Gerlach, de graven van Heinsberg-Valkenburg en het premonstratenzerklooster Sint-Marie te Heinsberg (Noordrijn-Westfalen). Gerlach verbleef rond 1157 aanvankelijk in een holle eik, later in een kluis in het huidige Houthem-Sint-Gerlach. Deze kluis bestond uit een kapel en een klein woonvertrek, gemaakt met het hout van de inmiddels omgehakte eik. Hij woonde op allodiaal bezit van de heren van Valkenburg, waar de leden van het Huis Heinsberg in de twaalfde eeuw het bewind voerden. Oda, vrouwe van Heinsberg, bezocht Gerlach en schonk hem en zijn erfgenamen het land rond de eik. Na zijn overlijden rond 1165 werd hij in de kapel begraven en groeide de plek uit tot een bedevaartsoord.<sup>7</sup> De grond rond de kluis van Gerlach blijkt in 1165 in het bezit van het klooster van Sint-Marie te Heinsberg. In dat jaar bevestigt de bisschop van Luik namelijk de kloosterstichting van Heinsberg door Gozewijn II, heer van Heinsberg, en zijn echtgenote Adelheid. Onder de bezittingen van het Duitse klooster wordt uitdrukkelijk de plaats bij de eik genoemd: *in loco qui vulgo dicitur Ad Quercum, mansus et dimidius*.<sup>8</sup> In 1201 verkreeg het klooster van Heinsberg toestemming van de bisschop van Preneste om op dit 'land bij de eik' een *oratorium*, een bedehuis te bouwen, er heilige missen op te dragen en gelovigen te begraven. De broeders en zusters uit het klooster van Sint-Marie te Heinsberg zouden dit nieuwe klooster te Houthem bevolken.<sup>9</sup> Opnieuw is de familie Van Heinsberg hierbij betrokken in de persoon van Gozewijn IV, heer van Valkenburg, de kleinzoon van Gozewijn II.

<sup>7</sup> Voor de bedevaartplaats van de heilige Gerlach, zie de databank van het Meertens Instituut, <https://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/361> (geraadpleegd 19 mei 2021), alsmede Van Berkum, 'Houthem-Sint-Gerlach', 324-350. Mulder-Bakker, *De kluisenaar*.

<sup>8</sup> Lacomblet, *Urkundenbuch*, 281-282, nr. 409, d.d. 13 maart 1165: 'Anno vero dominice incarnationis M CLXV, indictione XIII, regnante Friderico, romanorum imperatore, in ecclesia beate Marię in Aquisgrani ab ipso fundatore Gozwino et filii eius Philippo, scilicet archiepiscopo, Gozwino, Godefrido consentientibus, rogati sumus que predictę basilicę dotis sunt allodia. Ne aliquis ausit diripere banno sanctire et ab ipsis fratribus ibi Domino militantibus summam totius redditus eiusdem basilicę, quorum hec est scripto enumerare: in ipso etenim fundo Henesbergensi cum agris et arbustis mansi duo, Rode mansi undecim, Waldenrode mansi duo, in loco qui vulgo Ad Quercum dicitur, mansus et dimidius'.

<sup>9</sup> Voor de originele oorkonde uit 1201, zie Duisburg, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, AA 0303, St. Marien, Urkunden, nr. 8. Schulte, *Landgoed Sint-Gerlach*, 28-34. Mulder-Bakker, *De kluisenaar*, 9, 22, 30 en 81-84.



Oorkonde van de bisschop van Preneste, 1201 (foto Landesarchiv Nordrhein-Westfalen)

Deze oorkonde uit 1201 kan worden beschouwd als de aanzet tot de vestiging van het klooster Sint-Gerlach. In 1202 wordt de plaats bij de eik voor het eerst *locum sancti Gerlaci* genoemd, de plaats van de heilige Gerlach. Deze passage staat in de oudste oorkonde van het archieffonds dat hier wordt uitgegeven: de aartsbisschop van Keulen verklaart dat Gozewijn IV het klooster van Sint-Marie te Heinsberg en de plaats van de heilige Gerlach begunstigt ter compensatie van zijn niet volbrachte kruistocht.<sup>10</sup> Tussen 1210 en 1220 kwam de kapel in de kluis van Gerlach onder water te staan bij een overstroming van de Geul en liet de proost van Heinsberg (1209-1220) een tombe maken om er een schrijn te plaatsen met overblijfselen van kluizenaar Gerlach.<sup>11</sup>

In 1218 staat met zekerheid een klooster te Sint-Gerlach, zoals blijkt uit een oorkonde van de aartsbisschop van Keulen. Hij spreekt nadrukkelijk over het *monasterium sancti Gerlaci*.<sup>12</sup> In 1232 bekrachtigde het generaal kapittel van de orde van Prémontré de feitelijke zelfstandigheid van het klooster Sint-Gerlach, waardoor de wegen van beide kloosters scheidden. Het klooster van Sint-Marie te Heinsberg ging verder als huisklooster van de familie van

<sup>10</sup> Zie infra de uitgave en vertaling onder nr. 1.

<sup>11</sup> Van Berkum, 'Houthem-Sint-Gerlach', 324.

<sup>12</sup> Habets, 'Houthem-Sint-Gerlach', 97. De aartsbisschop neemt de kloosters Sint-Gerlach en Heinsberg op in zijn bescherming en bevestigt hun bezittingen. Habets baseert zich hierbij op de editie van Miraeus-Foppens, *Opera diplomatica*, 283-284, caput LV, met de passage: 'Inde est quod universitati vestrae cupimus constare quod nos monasterium beati Gerlaci et s. Mariae Virginis perpetuae apud Heinsberg ob intimam devotionem, tam fratrum quam sanctimonialium quam ad cultum et servitium Dei habent, in specialem defensionis nostrae protectionem recepimus eisque omnia bona quae nunc habent vel in posterum, dante Domino, iuste poterunt adipisci, praesenti pagina confirmamus'.



*Oudste zegel van het klooster Sint-Gerlach d.d. 2 september 1236 (foto S. Frankewitz)*

Heinsberg, Sint-Gerlach te Houthem erkende Sint-Marie als moederklooster en werd familie klooster van het Valkenburgse Huis. De jonkvrouwen die in Sint-Gerlach woonden en te Heinsberg wilden intreden, waren verplicht om hun intredegelden aan het moederklooster te betalen.<sup>13</sup>

In 1236 beschikt het klooster Sint-Gerlach over een eerste zegel, met daarop een afbeelding van de heilige Gerlach, staand met een nimbus om het hoofd. Het randschrift luidt: [.] SANCTVS GERLACVS.<sup>14</sup>

Het tweede zegel dateert eveneens uit de dertiende eeuw en toont opnieuw de heilige Gerlach, staand op een ondergrond. Hij draagt nu een kap en houdt een staf met een knop in de rechterhand. Zijn linkerhand is op schouderhoogte opgeheven en door middel van een schouderriem draagt hij aan de linkerzijde een bedelzak of reiszak. Het randschrift luidt: + S(igillum) · CONVENT(us) · ECLESIE · BEATI GERLACI.<sup>15</sup>

Uit de dertiende eeuw is ook een zegel van de proost van Sint-Gerlach overgeleverd, met het randschrift: [\*\*\*]OSITI · B[EAT]I GERLAC[I].<sup>16</sup>



*Zegelstempel van het tweede zegel van het klooster Sint-Gerlach (foto Corpus Sigillorum, nr. 417)*



*Zegel van de proost van Sint-Gerlach d.d. 15 mei 1283 (foto S. Frankewitz)*

<sup>13</sup> Zie de uitgave bij Habets, 'Houthem-Sint-Gerlach', 206, nr. 4, op basis van de tekst in Kreetz, *Historia*, 155. Mulder-Bakker, *De kluizenaar*, 89.

<sup>14</sup> Dit zegel hangt aan een oorkonde van Hendrik, proost van de kloosters van Heinsberg en Sint-Gerlach, d.d. 2 september 1236, zie infra nr. 5.

<sup>15</sup> Voor een gedetailleerde beschrijving van de kloosterzegels van Sint-Gerlach, zie Venner, 'Zegels klooster Sint-Gerlach'. Een restant van dit tweede zegel hangt aan de oorkonde d.d. 1 mei 1288, zie infra nr. 32.

<sup>16</sup> Dit zegel hangt aan een oorkonde d.d. 15 mei 1293, zie infra nr. 38.

De godsdiensttroebelen van de zestiende eeuw leidden een periode van rampspoed in voor het klooster Sint-Gerlach. In 1574 werden de kloostergebouwen verwoest en na de belegering van Maastricht in 1578 zochten de zusters een heenkomen in het norbertinessenklooster Porta Angelica te Cochem. Eind van de zestiende eeuw was het klooster weer hersteld en telde het niet minder dan 37 *virgines primae* of adellijke stiftedames.<sup>17</sup> Na een bloeiperiode aan het begin van de 18<sup>e</sup> eeuw met nieuwbouw, kwam er dan toch een definitief einde aan de kloostergemeenschap in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Op 17 maart 1783 vaardigde keizer Jozef II een edict uit dat indirect leidde tot de opheffing. Bij de ruil tussen de keizer en de Staten der Verenigde Nederlanden in 1785 werd bepaald dat de religieuzen zouden worden verplaatst. Zij kozen voor het voormalige kartuizerklooster te Roermond en op 6 september 1786 verlieten de laatste kloosterzusters daadwerkelijk in zes koetsen het norbertinessenklooster. De gehele inventaris, kerksieraden en meubels waren al eerder weggebracht of kwamen gedeeltelijk na.<sup>18</sup> Hierna vielen de kloostergebouwen ten prooi aan leegstand en verval. Na een kort intermezzo in 1793/1794, waarbij het verlaten kloostercomplex werd gebruikt als magazijn en veldhospitaal van het Staatse leger, leidde de opheffing door de Franse overheid van niet-beschouwende kloosterorden definitief de ondergang in. Het omvangrijke kloostercomplex van Sint-Gerlach werd geannexeerd als Frans domein en op 12 april 1797 openbaar verkocht. Nog datzelfde jaar werd het weer doorverkocht aan Mathias Sleppey uit Amby, de eerste particuliere bezitter van het klooster.<sup>19</sup> Na het overlijden van baron Robert de Selys de Fanson in 1970, de laatste bewoner van Sint-Gerlach, verwierf het parochiebestuur van Houtem-Sint-Gerlach alle gronden en gebouwen ten zuiden van de Provinciale Weg, waardoor het gebukt ging onder een grote schuldenlast. Uiteindelijk slaagde de Stichting Behoud Sint Gerlach erin om in 1990 een overeenkomst te sluiten met Camille Oostwegel, die het voormalig kloostercomplex restaureerde en verbouwde. Op 15 september 1997 vond de officiële opening plaats van het eeuwenoude landgoed, met als nieuwe bestemming het prestigieuze Château St. Gerlach, lid van Relais & Châteaux.<sup>20</sup>

## Materiaalselectie

In het Oorkondenboek van Limburg worden enkel de oorkonden van vóór 1301 uitgegeven die bewaard worden in de Nederlands-Limburgse archieven. Dit selectie criterium heeft tot gevolg dat historisch bronnenmateriaal in buitenlandse archiefcollecties buiten beeld blijft. Bij Sint-Gerlach kunnen we bijvoorbeeld verwijzen naar het archief van het moederklooster Sint-Marie te Heinsberg, dat zich te Duisburg bevindt.<sup>21</sup>

Het archieffonds van Sint-Gerlach berust in het RHCL te Maastricht. In de inventaris is echter door de Limburgse archivaris Haas een oorkonde uit 1236 opgenomen die (nog steeds) berust in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze oorkonde is in deze editie mede uitgegeven.<sup>22</sup>

De oorkonden die al eerder in een modern-kritische editie zijn uitgegeven, worden in het Oorkondenboek van Limburg niet opnieuw bewerkt. In het archieffonds van Sint-Gerlach bevindt zich een oorkonde van abt en convent van Kloosterrade, die eerder uitgegeven is door Polak en Dijkhof. In deze editie is volstaan met een regest, beschrijving van het origineel, verwijzing naar de uitgave in het Oorkondenboek Kloosterrade, alsmede een vertaling.<sup>23</sup>

<sup>17</sup> Schulte, *Landgoed Sint-Gerlach*, 48. Vrienden van Sint Gerlach, *Geschiedenis*, 17 en 23, zie [https://vriendenvansintgerlach.nl/images/rechts/2021/Presentatie\\_StGerlach\\_Norbertinessenstift.pdf](https://vriendenvansintgerlach.nl/images/rechts/2021/Presentatie_StGerlach_Norbertinessenstift.pdf) (geraadpleegd december 2021).

<sup>18</sup> Schulte, *Landgoed Sint-Gerlach*, 75.

<sup>19</sup> Schulte, *Landgoed Sint-Gerlach*, 76-79.

<sup>20</sup> <https://www.oostwegelcollection.nl/chateau-st-gerlach/themas/geschiedenis-chateau-st-gerlach/>.

<sup>21</sup> Duisburg, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Archiv Kloster Heinsberg, St. Maria, AA 0581, *Urkunden*. Voor de editie van een van deze oorkonden betreffende de hof van Sint-Gerlach en grond te Houthem d.d. 1216-1217, zie Polak en Dijkhof, *Oorkondenboek Kloosterrade*, 135-137, nr. 62.

<sup>22</sup> Haas, *Inventaris Sint Gerlach*, 69, nr. 6. Voor de uitgave zie infra nr. 5.

<sup>23</sup> Zie infra nr. 28.

## Bronnenmateriaal

De originele oorkonden van het klooster Sint-Gerlach waren in de negentiende eeuw nog in het privébezit van Ch. Guillon, notaris te Roermond. In 1874 heeft Franquinet ze op een veiling aangekocht ten behoeve van het Provinciaal Archief te Maastricht.<sup>24</sup> De archivalia die thans in het RHCL in het archieffonds van Sint-Gerlach berusten, zijn volgens Haas slechts een restant van het oorspronkelijke kloosterarchief. Hij attendeert onder meer op het verlies en de gedeeltelijke vernietiging van de registers van eigendommen en inkomsten van het klooster rond 1600, waardoor de proost en priorinnen genoodzaakt waren om in de zeventiende eeuw nieuwe registers aan te leggen.<sup>25</sup> Daarnaast vermeldt hij twee met zekerheid verloren gegane handschriften, een necrologium en een cartularium van Sint-Gerlach, die in de tweede helft van de negentiende eeuw nog in het parochiearchief te Houthem berusten.<sup>26</sup>

Het zwaar beschadigde necrologium uit de eerste helft van de achttiende eeuw is in 1869 door Beckers, pastoor van Houthem, van de ondergang gered en door Habets uitgegeven.<sup>27</sup> Dit manuscript is fragmentarisch overgeleverd over de periode 21 mei tot en met 11 oktober. Blijkbaar was het daarna spoorloos, want volgens Haas bleek dit manuscript in 1971 nog onvindbaar. Vier jaar later is het toch weer opgedoken en droeg het parochiebestuur van Sint-Gerlach het over aan het toenmalige Rijksarchief in Limburg te Maastricht (nu RHCL).<sup>28</sup>

Het door Haas gesignaleerde verloren gegane cartularium, dat hij niet dateert, stelt ons voor identificatieproblemen. Volgens Haas is dit cartularium door Habets en Franquinet nog gebruikt in respectievelijk 1869 en 1877. Habets gaf als bijlage bij de geschiedenis van het klooster Sint-Gerlach een aantal oorkonden uit, waaronder negen dertiende-eeuwse stukken.<sup>29</sup> Op basis van deze editie concludeerde Haas dat het thans verloren gegane cartularium eertijds in het parochiearchief van Houthem werd bewaard. Habets refereert in zijn editie echter niet expliciet aan een “cartularium”, maar aan een “afschrift in het archief van de kerk van Houthem”.<sup>30</sup> Deze formulering sluit niet uit dat Habets een cartularium heeft gebruikt, maar zekerheid verschaft dit niet.

Nauwelijks acht jaar later verschijnt de uitgave van de oorkonden van Sint-Gerlach door Franquinet. Deze verwijst wel concreet naar een klein cartularium in kwarto, geschreven begin 19<sup>e</sup> eeuw, berustend in het kerkarchief van Houthem.<sup>31</sup> Van dit cartularium is nu echter geen spoor meer. Het kan worden uitgesloten dat dit identiek is aan het cartularium van Sint-Gerlach, dat op dit moment in het RHCL berust.<sup>32</sup> Dit handschrift dateert namelijk uit 1735 en is twee jaar na de editie van Habets in diens bezit gekomen.

Uit een provenance-aantekening in dit cartularium blijkt dat de zuster van Habets dit cartularium had ontvangen van de heer Poell, privaat geestelijke te Roermond, bij de dood van de laatste kloosterzuster van Sint-Gerlach. Habets zelf verwierf het in 1871 en schonk het in 1890 als rijksarchivaris in Limburg aan het Rijksarchief aldaar. Het door Haas vermelde verloren gegane cartularium is dan ook hoogstwaarschijnlijk het negentiende-eeuws exemplaar, dat door Franquinet wordt vermeld.

<sup>24</sup> Haas, *Inventaris Sint Gerlach*, 17-18.

<sup>25</sup> Haas, *Inventaris Sint Gerlach*, 17.

<sup>26</sup> Haas, *Inventaris Sint Gerlach*, 18.

<sup>27</sup> Habets, ‘Houthem-Sint-Gerlach’, 171-196.

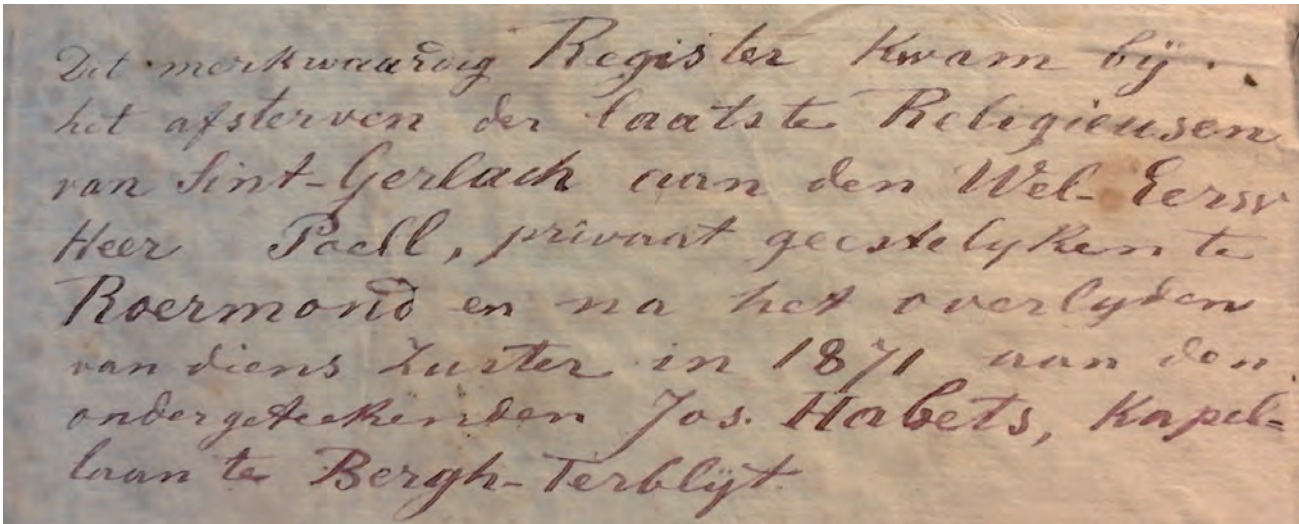
<sup>28</sup> Maastricht, RHCL, toegangsnr. 21.257A, archief Houthem: Sint Martinus, sinds 1808 Heilige Gerlachus: deel I, 1598-ca. 1953, inv. nr. 38.

<sup>29</sup> Habets, ‘Houthem-Sint-Gerlach’, 197-216, nrs. 1-9.

<sup>30</sup> Habets, ‘Houthem-Sint-Gerlach’, onder meer 203-206, nr. 3, 214-215, nr. 8 en 216-217, nr. 10.

<sup>31</sup> Dit cartularium werd door J.S. Beckers, pastoor van Houthem, aan G.D. Franquinet in bruikleen gegeven voor zijn uitgave, zie Franquinet, *Beredeneerde inventaris St. Gerlach*, VII.

<sup>32</sup> Maastricht, RHCL, toegangsnr. 14.D003, archief klooster Sint-Gerlach te Houthem, inv. nr. 1 (cartularium) = Privelegien ende register der obligatien en andere erffcontracten des adelijcken cloosters van St. Gerlach.



Aantekening over de herkomst van het cartularium, Maastricht, RHCL, toegangsnr. 14.D003, archief klooster Sint-Gerlach te Houthem, inv. nr. 1

In het kader van de uitgave van de oorkonden van Sint-Gerlach is door middel van overleveringsonderzoek verder gezocht naar mogelijk verloren gegane handschriften. Slechts één van de oorkonden in het hier uitgegeven corpus van Sint-Gerlach zette ons op het spoor van een verdwenen middeleeuws manuscript. Het betreft een oorkonde van de heer van Valkenburg uit 1241/1242.<sup>33</sup> Uit het overleveringsonderzoek bleek dat het achttiende-eeuwse afschrift indirect teruggaat op een thans zoek geraakt register van het klooster, dat aangelegd is in 1506.

Ook het onderzoek van de dorsale aantekeningen kan verdwenen manuscripten aan het licht brengen, aangezien er herhaaldelijk een directe relatie bestaat tussen de dorsalen en de registratie van oorkonden. De gestage aanwezigheid van documenten maakte in de loop der eeuwen een systematische ordening noodzakelijk, alsmede een systeem waarbij de stukken eenvoudig konden worden geconsulteerd. Dit systeem van alfabetische, numerieke of alfanumerieke notering correleert bij middeleeuwse oorkonden vaak met de optekening van die stukken in cartularia en inventarissen.<sup>34</sup> Ten aanzien van de dorsale notities op de oorkonden van Sint-Gerlach zijn volgende observaties te maken. Van de 25 originele oorkonden bezitten er 24 dorsale aantekeningen. Uitzondering is de ongedateerde oorkonde van de vrouwe van Valkenburg uit de periode 1227/1236, waar een rugnotitie ontbreekt.<sup>35</sup> Mogelijk is deze oorkonde pas later in het kloosterarchief terecht gekomen of werd deze apart bewaard. In tegenstelling tot de andere oorkonden van Sint-Gerlach is dit stuk namelijk niet gekopieerd in het achttiende-eeuwse kloostercartularium.

De middeleeuwse dorsalen van Sint-Gerlach zijn tweeledig van karakter. Vanaf de dertiende eeuw wordt een beknopte analyse van de inhoud van de oorkonde aangebracht. In het laatste kwart van de veertiende eeuw brengen men kapitalen aan, gevolgd door een minuskel j.<sup>36</sup> Het type dorsalen in de vorm van kapitalen is bij de oorkonden

<sup>33</sup> Zie de uitgave infra nr. 8.

<sup>34</sup> Declercq, 'Le classement', 331-344. Bertrand, *Commerce*, 405-406.

<sup>35</sup> Zie de uitgave infra nr. 6.

<sup>36</sup> Voor de introductie van de alfabetische dorsale notering eind 14<sup>e</sup> eeuw en de combinatie van majuskel- en minuskelnotering in de Sint-Baafsabdij te Gent, zie Declercq, 'Le classement', 340-341. Een mooi voorbeeld van de relatie tussen de berging van de originele oorkonden en het cartularium is gedocumenteerd voor de Gentse Bijloke-abdij. In het veertiende-eeuwse cartularium staat een overzicht van de acht 'lades' waarin de oorkonden waren opgeborgen; elke lade had aan de buitenzijde een venstertje (*in fenestra*) met een letter in kapitaal, zie De Paermentier, 'Dorsalen', 29-30.

van Sint-Gerlach voor het laatst aangetroffen op een origineel uit 1375.<sup>37</sup> Dit wijst zonder twijfel op een classificatie-systeem in het klooster, maar in hoeverre de dorsalen correleren met een thans verloren gegaan cartularium en/of met een opbergsysteem van lades en koffers kon niet worden achterhaald. De relatie tussen dorsalen en een cartularium kon wel worden vastgesteld voor de achttiende-eeuwse dorsale nummers. Deze corresponderen perfect met de nummers in Cartularium nr. 1. Archivalische notities, waarbij bijvoorbeeld wordt aangegeven dat het document een afschrift of *vidimus* is, zijn niet aangetroffen. Opgemerkt kan nog worden dat het afgedwaalde origineel te Brussel een afwijkende dorsaal vertoont.<sup>38</sup> In tegenstelling tot de in Maastricht bewaarde oorkonden is hier een notitie in de volkstaal op de rug genoteerd.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat het klooster Sint-Gerlach met zekerheid volgende cartularia heeft aangelegd: een thans verdwenen register in 1506, het huidige Cartularium nr. 1 in 1735 en een verloren gegaan klein cartularium in kwarto, geschreven in het begin van de negentiende eeuw. Het 14<sup>e</sup>-eeuws dorsaal classificatiesysteem wijst in de richting van een corresponderende cartularisatie, maar het is te speculatief om deze dorsalen te koppelen aan een verdwenen cartularium.

### *Bewerking van de oorkonden*

Van de 40 oorkonden in deze editie zijn er 25 in origineel overgeleverd.<sup>39</sup> Dertien andere zijn bekend via latere afschriften en twee stukken zijn overgeleverd in de vorm van een *deperditum*.<sup>40</sup> Een *deperditum* is een oorkonde waarvan we de tekst niet kennen omdat er geen origineel of afschrift van is, maar enkel een vermelding *expressis verbis* dat het stuk er is geweest. Alleen wanneer een oorkonde uitdrukkelijk wordt genoemd of dat aan de hand van andere bronnen met zekerheid kan worden afgeleid dat er een oorkonde is uitgevaardigd, nemen we deze op als een aparte, verloren gegane oorkonde.

De oudste oorkonde is uitgevaardigd door de aartsbisschop van Keulen, die in 1202 de kloosterstichting door de heer van Valkenburg vastlegt. De jongste dertiende-eeuwse oorkonde in deze editie is van de schepenen van Oirsbeek uit 1293, inzake de verkoop van vier bunder akkerland te Oirsbeek door een Limburgs echtpaar. De tekst van dit stuk zal nu voor het eerst het licht zien.

De oorkonden zijn chronologisch gerangschikt en doorlopend genummerd. Onder het nummer staat links de datum en rechts (indien vermeld) de plaats waar de oorkonde is uitgevaardigd. Elementen van de datum die niet in de oorkonde zelf staan maar door de bewerker zijn toegevoegd, staan tussen ronde haken. Daaronder volgt het kopregest, een korte samenvatting van de kwintessens van de inhoud, met vermelding van de oorkonder(s), de personen die bij de rechtshandeling betrokken zijn met hun kwaliteit, de aard van de rechtshandeling en het object daarvan. Elementen die in het regest opgenomen zijn maar niet in de oorkonde staan, zijn tussen ronde haken geplaatst. Onbekende persoons- en plaatsnamen en onvertaalbare woorden zijn in romein afgedrukt. Aansluitend aan het kopregest volgt tussen ronde haken in voorkomende gevallen de aanduiding van een *deperditum*.

Na het kopregest volgt een opgave van de handschriftelijke en gedrukte overlevering. Het origineel wordt aangeduid als A en een niet meer voorhanden zijnd origineel als [A]. Indien er meer dan één origineel is, wordt aan de rangletter een volgnummer toegevoegd. Van het origineel worden volgende gegevens beschreven: de archief-

<sup>37</sup> In deze editie is dit type dorsaal voor het laatst opgetekend bij oorkonde nr. 35, d.d. 7 juni 1289. Bij controle van de dorsalen in het archief van Sint-Gerlach kwam dit dorsaaltype nog voor op oorkonden uit 1303, 1320 en 1375. Het archiefbestand is gecontroleerd tot en met 1628.

<sup>38</sup> Zie de uitgave infra nr. 5.

<sup>39</sup> De oorkonde d.d. 1293.05.15 is uitgevaardigd in twee exemplaren, die beide in origineel zijn bewaard, zie infra nr. 38.

<sup>40</sup> Maastricht, RHCL, toegangsnr. 14.D003, archiefklooster Sint-Gerlach te Houthem.

bewaarplaats, het toegangsnummer, archieffonds, inventaris- en registernummer, gevolgd door een vermelding van de aanwezige liniëring en de materiële staat, indien sprake is van beschadiging. Daarna volgt een chronologische opgave van de aantekeningen op de achterzijde, voorafgegaan door een datering. Tot slot wordt een beknopte beschrijving gegeven van de bezegeling, met een verwijzing naar het artikel van Venner over de zegels van het klooster Sint-Gerlach te Houthem.<sup>41</sup>

Afschriften zijn opgenomen voor zover zij van vóór 1800 dateren en zeker hebben bestaan, ongeacht of ze nog voorhanden zijn. Zij zijn aangeduid met rangletters (B, C etc., indien niet voorhanden met [B], [C] etc.). Afschriften ná 1800 zijn enkel opgenomen indien zij voor de reconstructie van de oorkondetekst noodzakelijk zijn, zie bijv. infra nr. 22.

Bij elk afschrift wordt de datering gegeven, bewaarplaats, aard en vervaardiger van het afschrift, waar mogelijk de naam van het handschrift, een typering, de rubriek, margeaantekening en opgave van de bezegelingsplaats(en). Tot slot wordt bij elk afschrift opgenomen naar welke tekst dit geproduceerd is.

Indien van een oorkonde geen origineel of afschrift voorhanden is, maar zeker is dat de oorkonde heeft bestaan, volgt na de afschriften de opgave van de ‘Vermelding’. Hier wordt toegelicht op grond waarvan besloten is tot het bestaan van dit zogeheten *deperditum*.

Daarna volgt chronologisch gerangschikt de opgave van de gedrukte uitgaven, onderscheiden door rangletters (a, b, c etc.) en met verkorte titels. Voor de volledige titels van de werken, zie de lijst ‘Verkort aangehaalde werken’. Elke opgave van een uitgave wordt afgesloten met een opgave van het handschrift of de druk waarnaar deze is uitgegeven, voor zover bekend. Vervolgens worden de gedrukte regesten in chronologische volgorde opgesomd, zonder rangletter. Bij een afwijkende datering in een uitgave of regest wordt die tussen ronde haken toegevoegd.

Na de opgave van de tekstoverlevering volgen, in zoverre daartoe aanleiding is, de toelichtende kopnoten inzake datering, ontstaan, samenhang, tekstuitgave en vertaling.

Ten aanzien van het gebruik van jaartijlen is ervan uitgegaan dat ten minste tot het einde van de twaalfde eeuw de kerststijl is gebruikt. Hierbij vindt de verhoging van het jaarcijfer plaats op 25 december. Voor de oorkonde van de aartsbisschop van Keulen, uitgevaardigd in 1201-1202, is het gebruik van de kerststijl verondersteld. Aangenomen is dat de bisschoppen van Luik omstreeks 1230 overgegaan zijn van kerst- naar paasstijl, waarbij het jaarcijfer bij het begin van de paasviering wisselt, en dat de religieuze instellingen in het bisdom Luik dit pas enige tijd later hebben gevolgd. Voor de oorkonde, in 1286 uitgevaardigd door de abt van de Sint-Michaelsabdij te Siegburg, is het gebruik van paasstijl verondersteld, conform de in het aartsbisdom Keulen gehanteerde jaartijl in deze periode.

## *De tekstpresentatie*

De basis voor de tekstuitgave is in principe het origineel. De tekst van het origineel wordt volledig uitgegeven, met emendaties en dergelijke in de tekstkritische noten. Bij een dubbeluitvaardiging is de tekst uitgegeven op basis van A<sub>1</sub>, met de varianten van A<sub>2</sub> in het notenapparaat. Indien geen origineel voorhanden is, is het beste afschrift de basistekst voor de tekstuitgave en staan significante varianten van afschriften en uitgaven in het notenapparaat (zie infra nrs. 22 en 23, waar het achttiende-eeuws afschrift onvolledig is overgeleverd). In geval twee achttiende-eeuwse afschriften bewaard zijn in hetzelfde cartularium, is de keuze van de basistekst verantwoord in de ‘Tekstuitgave’ (zie infra nr. 39).

---

<sup>41</sup> Venner, ‘Zegels klooster Sint-Gerlach’, 144-168.

In het tekstkritisch notenapparaat zijn volgende varianten opgenomen:

a. indien de basistekst een origineel is:

- de varianten van eigennamen tot ca. 1500 (met uitzondering van de varianten in afkortingen); bijgevolg zijn bij de editie van de oorkonden van het klooster Sint-Gerlach de varianten uit het achttiende-eeuws cartularium niet opgenomen. Het cartularium is wel gebruikt om lacunes in het origineel aan te vullen
- de varianten van Latijnse afschriften tot 1312
- de varianten van volkstaalpassages
- interessante varianten van Latijnse afschriften tot ca. 1500, bijvoorbeeld omissies, absurditeiten en dergelijke.

b. indien de basistekst een afschrift is:

- in principe de varianten van de vroegste generatie van alle onafhankelijke tekstoverleveringen tot 1500 (met uitzondering van de varianten in afkortingen en de varianten van gecédilleerde e, c/t, u/v en i/j) en de jongere slechts voor zover relevant; in de editie van de oorkonden van Sint-Gerlach komt dit niet voor;
- alle andere interessante varianten.

De oorkondeteksten zijn ingedeeld in alinea's die, voor zover de grammaticale structuur dit toelaat, de diplomatische opbouw van de oorkonde weerspiegelt. Enkel bij de opsomming van een lange reeks artikelen in de *dispositio* is een indeling in genummerde alinea's aangebracht (zie infra nr. 34). De interpunctie en het hoofdlettergebruik is naar modern gebruik genormaliseerd. Digniteitspunten zijn als  $\cdot$  weergegeven in de tekst, terwijl vergrote initialen en geoblongeerd schrift in het notenapparaat worden gesignaleerd.

Bij de transcriptie zijn volgende regels gehanteerd, aansluitend bij de uitgave van het *Oorkondenboek van Noord-Brabant*:

- opgave van begin- en sluitingstekens
- opgave van vergrote/versierde initiaal
- geen normalisering van de gecédilleerde e
- geen normalisering van bovengeschreven letters met fonetische waarde
- geen normalisering van afkortingen in eigennamen, behalve bij Christus, Salvator en dergelijke
- geen normalisering van c en t
- geen normalisering van y
- geen normalisering van u en v in eigennamen
- geen normalisering van uitgangen boven Romeinse jaartallen, dagaanduidingen en dergelijke
- normalisering van bijzondere schriftsoorten (bijv. geoblongeerd schrift)
- normalisering van u en v in Latijnse teksten
- normalisering van u en v in teksten in de volkstaal en in volkstaalpassages in Latijnse teksten
- normalisering van i/j en ii/jj respectievelijk tot i en ii in teksten tot ca. 1500
- normalisering van ligaturen
- normalisering van interpunctie
- normalisering van hoofdletters bij eigennamen, ook van hoofdletters in originelen
- normalisering van regelscheiding in originelen en afschriften
- normalisering van afbrekingsstreepjes
- weergave van Romeinse cijfers in kapitaal
- handhaving van digniteitspunten, maar weglaten van isoleringspunten
- oplossing van afkortingen, ook in teksten in de volkstaal, volgens de meest voorkomende variant in de tekst zelf; enkele veel voorkomende afkortingen in de volkstaal worden niet opgelost, zoals *voirn.* of *voirs.*
- oplossing van afkortingen in eigennamen door middel van cursivering wanneer de basistekst een origineel is

- stilzwijgende oplossing van afkortingen in eigennamen wanneer de basistekst een afschrift is
- oplossing van initialen van een persoon waar mogelijk door middel van cursivering
- oplossing van afkortingen in Romeinse kalenderaanduidingen
- normalisering van aaneengeschreven en gescheiden woorden naar hedendaags gebruik.

### *Vertaalcriteria*

Alle oorkonden uit het archief van het klooster Sint-Gerlach zijn vertaald, met uitzondering van de *deperdita* (zie infra nrs. 11 en 33). Ook de bron waarin de verloren gegane oorkonde uitdrukkelijk wordt vernoemd onder ‘Vermelding’, is niet vertaald. Hier is volstaan met het bijbehorende regist.

Om de oorkondeteksten voor een breed publiek toegankelijk te maken, is uitgegaan van een interpretatieve en parafaserende vertaling. Daarbij zijn niet alle diplomatische formules of delen daarvan vertaald. Zo is er geen vertaling van een algemene *inscriptio*, van de *invocatio*, *arenga*, of toevoegingen aan de *intitulatio* (bijvoorbeeld *Dei gratia*) en zijn de bezegelingsformules niet letterlijk vertaald. Wel worden de bezegelaar(s) vermeld. Bij de *datatio* zijn dateringselementen als incarnatiejaar, indictie, concurrans, iden, nonen, pontificaatsjaren en opgaven van de kerkelijke kalender niet vertaald, maar rechtstreeks omgerekend. Zo is de datumregel ‘Datum anno Domini M° CC° XXXI°, in die conversionis sancti Pauli, indictione quarta’ vertaald als ‘Gegeven op 25 januari 1231’ en ‘Datum anno Domini 1286, dominica ante festum beatorum apostolorum Philippi et Iacobi’ als ‘Gegeven op 28 april 1286’.

Het jaartal is in de vertaling niet omgerekend naar kerst- of paasstijl, maar is gehandhaafd zoals in de Latijnse oorkondetekst (zie bijv. infra nr. 8). Deze oorkonde is in de editie door de bewerker gedateerd op 1241 (maart 29-31 of 1242 maart 1-31), maar bevat in de vertaling het jaartal uit de oorkondetekst, namelijk maart 1241. Ook de foutieve datumopgave in de oorkonde nr. 26 is niet gecorrigeerd in de vertaling, maar opgenomen zoals die in de Latijnse tekst staat. Bij de pauselijke oorkonde d.d. 1233.01.10 (infra nr. 4), is in de vertaling het jaartal 1233 toegevoegd zoals dat berekend is op basis van het vermelde pontificaatsjaar in de Latijnse oorkonde. Indien de Latijnse oorkonde niet gedateerd is, is de door de bewerker gereconstrueerde datum *niet* toegevoegd in de vertaling.

De Latijnse oorkonde van abt en convent van Kloosterrade d.d. 30 januari 1280 (infra nr. 28), is eerder uitgegeven in het *Oorkondenboek Kloosterrade*. De tekst zelf van de oorkonde is hier niet opnieuw uitgegeven, maar er is wel een vertaling opgenomen van de daar gepubliceerde Latijnse tekst.

Alle persoons- en plaatsnamen in de oorkonden zijn waar mogelijk genormaliseerd, volgens de index van persoons- en plaatsnamen van het tweede deel van het *Oorkondenboek van Noord-Brabant*. Aan de Latijnse familienamen is tussen ronde haken een vertaling toegevoegd. De vertalingen zijn, op twee uitzonderingen na (infra nrs. 35 en 38), vervaardigd door J. Hartmann (nrs. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 34, 36 en 37) en Th. Ebben (nrs. 7, 12, 16, 20, 26, 29, 30, 39 en 40).

## Afkortingen

A	rangletter van een origineel
[A]	idem, niet voorhanden
A1, A2 etc.	rangletters van originelen waarvan de oorkonde in veelvoud is uitgevaardigd
[A1], [A2] etc.	idem, niet voorhanden
a, b, c etc.	rangletters van uitgaven
afl.	aflevering
ARA	Algemeen Rijksarchief
B, C, D etc.	rangletters van afschriften
[B], [C] etc.	idem, niet voorhanden
bijv.	bijvoorbeeld
ca.	circa
CS	contrasigillum; tegenzegel
d.d.	de dato
dln.	delen
ed.	geredigeerd door; bewerkt door
etc.	et cetera
inv. nr.	inventarisnummer
kol.	kolom
LS	ligamentum sigilli; bevestigingsplaats van een zegel, dat met de bevestiging verloren is
LS1, LS2 etc.	idem, van links naar rechts doorlopend genummerde bevestigingsplaatsen van zegels
m.m.v.	met medewerking van
nr(s).	nummer(s)
p.	pagina('s)
reg.	regist
RHCL	Regionaal Historisch Centrum Limburg
S	sigillum; zegel
S1, S2 etc.	idem, van links naar rechts doorlopend genummerde zegels
SD	sigillum deperditum; verloren zegel, zegelbevestiging voorhanden
SD1, SD2 etc.	idem, van links naar rechts doorlopend genummerde verloren zegels
St.	Sint
toegangsnr.	toegangsnummer

## Bijzondere tekens

- ..           digniteitspunten
- ( )           a. in de datumregel boven het kopregest omsluiten ronde haken door de bewerker veronderstelde date-  
ringselementen  
              b. in het kopregest omsluiten ronde haken door de bewerker toegevoegde namen
- [ ]           teksthaken met letters geven tekstdelen aan in de oorkondetekst die gereconstrueerd zijn door de  
bewerker
- [.]           teksthaken met een of meer punten geven aan hoeveel letters in het origineel niet meer leesbaar zijn,  
zowel bij de aantekeningen op de achterzijde als in de oorkondetekst
- [\*\*\*]       drie asterisken tussen teksthaken geven aan dat het aantal letterplaatsen niet is vast te stellen, zowel bij  
de aantekeningen op de achterzijde als in de oorkondetekst
- drie kastlijntjes geven bij een vidimus aan waar de tekst is weggelaten
- (1), (2) etc.   cursieve nummeringen tussen ronde haken geven door de bewerker aangebrachte groepering van  
artikelen in een tekstuitgave aan

## Verkort aangehaalde werken

Van Berkum, 'Houthem-Sint-Gerlach'

A. van Berkum, 'Houthem-Sint-Gerlach. Valkenburg aan de Geul', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (red.) m.m.v. A. Jacobs en O. Thiers, *Bedevoertplaatsen in Nederland 3: Provincie Limburg* (Amsterdam en Hilversum 2000) 324-350.

Bertrand, Commerce

P. Bertrand, *Commerce avec dame pauvreté. Structures et fonctions des couvents mendiants à Liège (XIIe-XIVe s.)* (Genève 2004).

Burgers, 'Boekbespreking'

J.W.J. Burgers, 'Boekbespreking P.L. Nève, De dertiende-eeuwse schepenoorkonden van Maastricht en Sint Pieter, met enige latere transfixen, alsmede een schets van het juridisch statuut van onroerend goed te Maastricht', *Tijdschrift voor geschiedenis* (2013) 123-124.

Camps, ONB I

*Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, bewerkt door H.P.H. Camps ('s-Gravenhage 1979).

Corpus Sigillorum

*Corpus Sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300, afgebeeld en beschreven in opdracht en onder toezicht van de Nederlandsche Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam* [door H. Brugmans en K. Heeringa], 2 dln. ('s-Gravenhage 1937-1937-1940).

Corsten, 'Die Herren'

S. Corsten, 'Die Herren von Valkenburg (ca. 1000-1364)', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 120 (Maastricht 1984) 162-200.

Declercq, 'Le classement'

G. Declercq, 'Le classement des chartiers ecclésiastiques en Flandre au moyen âge', *Scriptorium* L (1996, 2) 331-344.

De Paermentier, 'Dorsalen'

E. de Paermentier, 'Dorsalen als indicatoren voor het archiefbewustzijn in drie cisterciënzerinnenkloosters: de oorkonden van de Bijloke te Gent en de kloosters van Flines en Marquette (dertiende - eerste helft zestiende eeuw)', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde* 60 (2006) 21-42.

Dillo en Van Synghel, ONB II

*Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. II. De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*, bewerkt door M. Dillo en G.A.M. Van Synghel m.m.v. E.T. van der Vlist (Den Haag 2000).

Franquinet, Beredeneerde inventaris O.L.V. te Maastricht

G.D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van O.L. Vrouwekerk te Maastricht, berustende op het Provinciaal Archief van Limburg II* (Maastricht 1877).

Franquinet, Beredeneerde inventaris St. Gerlach

G.D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het adelijk klooster St. Gerlach berustende op het provinciaal archief van Limburg* (Maastricht 1877).

Gysseling en Koch, Diplomata Belgica

M. Gysseling en A.C.F. Koch, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicographie van het Nederlands 1 (Brussel 1950).

Haas, Chronologische lijst

J.A.K. Haas, *Chronologische lijst van de charters gedateerd voor 1301*. Rijksarchief in Limburg 6 (Maastricht 1972).

Haas, Inventaris Sint Gerlach

J.A.K. Haas, *Inventaris van het archief van het Norbertinessenklooster van Sint Gerlach*. Rijksarchief in Limburg (Maastricht 1971).

Habets, Archieven Thorn

J. Habets (ed.), *De archieven van het kapittel der hoogadellijke rijksabdij Thorn; I, Charters en andere bescheiden van 966 tot 1550* ([’s-Gravenhage] 1889).

Habets, ‘Houthem-Sint-Gerlach’

J. Habets, ‘Houthem-Sint-Gerlach en het adelijk vrouwenstift aldaar’, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 6 (Maastricht 1869) 3-253.

Hackeng, Het middeleeuws grondbezit

R. Hackeng, *Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn*. Publicaties van het Regionaal Historisch Centrum Limburg nr. 1 (Maastricht 2006).

Harenberg en Polak, OGZ

*Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326, tweede aflevering. St.-Maria-Magdalenaklooster te Nijmegen, Munsterabdij te Roermond (eerste gedeelte)*, bewerkt door E.J. Harenberg en M.S. Polak m.m.v. F. Ketner en M. Dillo ([’s-Gravenhage] 1984).

Hugo, Annales

C.L. Hugo, *Sacri et canonici ordinis praemonstratensis annales in duas partes divisi; pars prima, monasteriologiam sive singulorum ordinis monasteriorum singularum historiam complectens* I (Nancy 1734).

Koch, Kruisheer en Dijkhof, OHZ

*Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, 5 dln., bewerkt door A.C.F. Koch, J.G. Kruisheer en E.C. Dijkhof ([’s-Gravenhage en Assen/Maastricht 1970-2005).

Kreetz, Historia

F. Kreetz, *Historia nobilis Parthenonis Heinsbergensis* (Keulen 1772).

Lacomblet, Urkundenbuch

Th.J. Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins* I (Düsseldorf 1840).

Miraeus-Foppens, Opera diplomatica

*Auberti Miraei Opera diplomatica et historica in quibus continentur chartae foundationum ac donationum piarum, testamenta, privilegia, foedera principum, & alia tum sacrae tum profanae antiquitatis monumenta, a pontificibus, imperatoribus, regibus, principibusque Belgii edita, & ad Germaniam inferiorem, vicinasque provincias spectantia, ex ipsis tabularum publicarum fontibus eruta; editio secunda auctior et correctior J.F. Foppens, notas et indices addidit, diplomata multa cum suis originalibus contulit, aliaque plura hactenus inedita adjunxit I* (Brussel 1723).

Mulder-Bakker, De kluizenaar

A. Mulder-Bakker, *De kluizenaar in de eik. Gerlach van Houthem en zijn verering* (Hilversum 1995).

Muller, Bouman, Heeringa en Ketner, OSU

*Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, 5 dln., bewerkt door S. Muller, A.C. Bouman, K. Heeringa en F. Ketner (Utrecht 1920-1959).

Nève, De dertiende-eeuwse schepenoorkonden

P.L. Nève, *De dertiende-eeuwse schepenoorkonden van Maastricht en Sint Pieter, met enige latere transfixen, alsmede een schets van het juridisch statuut van onroerend goed te Maastricht*. Werken uitgegeven door LGOG 21 (Maastricht 2012).

Notten, 'De intrede'

J.G.M. Notten, 'De intrede van "Houltten" in de wereld van de geschreven historie: een verhaal over de vroegste geschiedenis van Houthem', *'t Sjtiegelke* 14 (2000) 1-11.

Polak, OGZ

*Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326, derde aflevering. Munsterabdij te Roermond (tweede gedeelte), het Heilige Geestkapittel te Roermond, het Heilige Geestgasthuis te Roermond, de Broederschap van de Heilige Geest te Roermond, het Minderbroedersklooster te Roermond, het Begijnhof te Roermond*, bewerkt door M.S. Polak m.m.v. M. Dillo, E.J. Harenberg en F. Ketner ('s-Gravenhage 1988).

Polak en Dijkhof, Oorkondenboek Kloosterrade

*Oorkondenboek van de abdij Kloosterrade 1108-1381*, bewerkt door M.S. Polak en E.C. Dijkhof m.m.v. V. Paquay en H. van Engen (Den Haag 2004).

Poncelet, Inventaire analytique

E. Poncelet, *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Saint-Pierre à Liège* (Brussel 1906).

Ramackers, 'Niederrheinische Urkunden'

J. Ramackers, 'Niederrheinische Urkunden und Briefe des 12. und 13. Jahrhunderts aus französischen und belgischen Archiven und Bibliotheken', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 126 (1932) 61-78.

REK

Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter, II, bearbeitet von R. Knipping (Bonn 1909-1913).

Schulte, Landgoed Sint-Gerlach

A.G. Schulte, *Landgoed Sint-Gerlach. Kruispunt van culturen in het Land van Valkenburg* (Zwolle en Zeist 1999).

Van Synghel, DONB

*Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant*, bewerkt door G.A.M. Van Synghel (2009-2021) [www.donb.nl](http://www.donb.nl).

Venner, 'Het eerste ridderzegel'

G.H.A. Venner, 'Het eerste ridderzegel van Walram, heer van Monschau en Valkenburg (1266/1268-1302), een bijzondere vondst', *De Maasgouw* 132 (2013) 55-65.

Venner, 'Zegels klooster Sint-Gerlach'

G.H.A. Venner, 'Zegels in het archief van het klooster Sint-Gerlach te Houthem vóór 1301' in: *Jaarboek Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* (Valkenburg aan de Geul 2018) 144-168.

Vrienden van Sint Gerlach, *Geschiedenis van het heiligdom St. Gerlach als norbertinessenstift*, zie [https://vriendenvansintgerlach.nl/images/rechts/2021/Presentatie\\_StGerlach\\_Norbertinessenstift.pdf](https://vriendenvansintgerlach.nl/images/rechts/2021/Presentatie_StGerlach_Norbertinessenstift.pdf).

## Personalia

**Theo Ebben** studeerde Nederlandse taal- en letterkunde (Middel nederlandse filologie, 1981) en Nederlandse recht (1979) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij was tot 2016 werkzaam als jurist, laatstelijk bij de Inspectie SZW. Hij levert sinds 2020 bijdragen aan de ontsluiting van de schepenregisters van 's-Hertogenbosch.

**Wendy Govaers** rondde haar Research Master Medieval History aan Universiteit Utrecht af in 2020. Ze wijdde haar afstudeerstage aan het onderzoek naar dertiende-eeuwse oorkonden van het norbertinessenklooster Sint-Gerlach te Houthem. Haar afstudeeronderzoek richtte zich op middeleeuwse loterijen in de Lage Landen, in het bijzonder op de deelnemers aan de loterij van 1506 in 's-Hertogenbosch en het gebruik van rijmen op hun loten. Ze is werkzaam als kwaliteitsmedewerker informatiemanagement binnen de gemeente 's-Hertogenbosch en is redactielid van het historisch magazine Bossche Kringen.

**Jan Hartmann** studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen en promoveerde daar bij prof. Weiler op een proefschrift over de middeleeuwse landschapsontwikkeling van Zuid-Limburg. Bij de bewerking van oude (kadaster-)kaarten maakte hij veelvuldig gebruik van computer-cartografie, een novum voor die tijd. Op basis daarvan kreeg hij een baan als computer-cartograaf bij de afdeling Geografie van de Universiteit van Amsterdam, eerst voornamelijk met modern kaartmateriaal, het laatste decennium weer met oude kaarten, ten gevolge van de steeds groter wordende belangstelling voor oude cultuurlandschappen bij beleid en beheer.

**Geertrui Van Synghel** studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit Gent en promoveerde te Leiden op het onderzoek naar de middeleeuwse stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca. 1450. Zij is senior-onderzoeker van het Huygens Instituut voor Nederlandse geschiedenis en cultuur te Amsterdam (KNAW) en bewerker van Oorkondenboek van Noord-Brabant. Sinds 2018 werkt zij met automatische handschriftherkenning (Transkribus) aan de ontsluiting van de schepenregisters van 's-Hertogenbosch (1366-1811).